GYAN KENDRA NOKHA

वर्ग - सप्तमः　　　　विषय - संस्कृत　　　　22

पञ्चमः पाठः – पण्डिता रमाबाई [विदुषी रमाबाई]

शब्दार्थ - स्त्रीशिक्षाक्षेत्रे = स्त्री शिक्षा के क्षेत्र में । अग्रगण्या = अग्रणी । खिष्टाब्दे = ईसवी वर्ष में । अलभत = पाया । कृते = के लिए । रूढिबद्धां = पुरानी परम्परा में जकड़ी । धारणां = विचार । परित्यज्य = छोड़कर । अध्यापयत् = पढ़ाया । एतदर्थं = इसके लिए । प्रतारणाम् = ताड़ना/आक्रोश । असहत = सहन किया । स्वमातुः = अपनी माँ से ।

कालक्रमेण = समय बीतने पर । विपन्नः = निर्धन । सञ्जातः = हो गए । पितरौ = माता-पिता । भगिनी = बहन । दुर्भिक्षपीडिताः = अकाल पीड़ित । दिवङ्गताः = मृत्यु को प्राप्त हो गए । समग्रं = सम्पूर्ण । संस्कृतवैदुष्येण = संस्कृत में विद्वता से । उपाधिभ्याम् = दो उपाधियों के द्वारा । विभूषिता = सम्मानित किया । प्रारब्धवती = आरम्भ किया ।

न्यायालये = कचहरी में । सार्धैकवर्षात् = डेढ़ वर्ष । अनन्तरं = बाद । प्रत्यागच्छत = लौट आई । दिवङ्गतः = मर गया । स्वमतं = अपना विचार/मत । उच्चशिक्षार्थम् = उच्च शिक्षा के लिए ।

विधवास्त्रीणां = विधवा स्त्रियों को । सहायतार्थम् = सहायता के लिए । अर्थसञ्चयम् = धन संग्रह । प्रत्यागत्य = लौटकर । अस्थापयत् = स्थापना की । निस्सहायाः = लाचार । मुद्रणं = छपाई । टङ्कणं = टाईप करना । काष्ठकला = लकड़ी की कारीगरी । आदिनाम् = इत्यादि का । परम् = परन्तु । प्रशिक्षणम् = सीखना । स्थानान्तरितं = स्थानान्तरण होना । निराश्रिताः = बेसहारा । ससम्मानं = सम्मानपूर्वक । यापयन्ति = बिताती हैं ।

निधनम् = मृत्यु । निपुणा = दक्ष । महत्त्वपूर्णम् = महत्त्वपूर्ण । अवदानम् = योगदान । रचनाद्वयी = दो रचनाएँ ।

Scanned with CamScanner

1. एकपदेन उत्तरत —
क> 'पण्डिता' 'सरस्वती' इति उपाधिभ्यां का विभूषिता ?
उ० - रमाबाई ।
ख> रमा कुतः संस्कृतशिक्षां प्राप्तवती ?
उ० - स्वमातुः ।
ग> रमाबाई केन सह विवाहम् अकरोत् ?
उ० - विपिनबिहारीदासेन
घ> कासां शिक्षार्थं रमाबाई स्वकीयं जीवनम् अर्पितवती ?
उ० - स्त्रीणां ।
ङ> रमाबाई उच्चशिक्षार्थं कुत्र अगच्छत् ?
उ० - इंग्लैण्डदेशम् ।

2. रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत —
क> रमायाः पिता समाजस्य प्रताडनाम् असहत ।
उ० कस्याः पिता समाजस्य प्रताडनाम् असहत ?
ख> पत्युः मरणानन्तरं रमाबाई महाराष्ट्रं प्रत्यागच्छत् ।
उ० कस्य मरणानन्तरं रमाबाई महाराष्ट्रं प्रत्यागच्छत् ?
ग> रमाबाई मुम्बईनगरे 'शारदा-सदनम्' अस्थापयत् ।
उ० रमाबाई कुत्र 'शारदा-सदनम्' अस्थापयत् ?
घ> 1922 तमे ख्रिष्टाब्दे रमाबाई-महोदयायाः निधनम् अभवत् ।
उ० 1922 तमे ख्रिष्टाब्दे कस्याः निधनम् अभवत् ?
ङ> स्त्रियः शिक्षां लभन्ते स्म ।
उ० - काः शिक्षां लभन्ते स्म ?

Scanned with CamScanner

प्र०3. प्रश्नानामुत्तराणि लिखत -

क> रमाबाई किमर्थम् आन्दोलनं प्रारब्धवती ?

उ०. रमाबाई बालिकानां स्त्रीणां च कृते वेदादीनां शास्त्राणां शिक्षार्थं आन्दोलनं प्रारब्धवती ।

ख> निःसहायाः स्त्रियः आश्रमे किं किं लभन्ते स्म ?

उ०- निःसहायाः स्त्रियः आश्रमे मुद्रण - टंकण काष्ठकलादीनाम् च प्रशिक्षणं लभन्ते स्म ।

ग> कस्मिन् विषये रमाबाई-महोदयायाः योगदानम् अस्ति ?

उ०- स्त्रीशिक्षायां समाजसेवायां लेखक्षेत्रे च रमाबाई-महोदयायाः योगदानम् अस्ति ।

घ> केन रचनाद्वयेन रमाबाई प्रशंसिता वर्तते ?

उ०. 'स्त्रीधर्मनीति' 'हिन्दू हाई कास्ट विमेन' इति रचनाद्वयेन रमाबाई प्रशंसिता वर्तते ।

प्र०4. अधोलिखितानां पदानां निर्देशानुसारं पदपरिचयं लिखत -

पदानि	मूलशब्दः	लिङ्गम्	विभक्तिः	वचनम्
यथा- वेदानाम्	वेद	पुँल्लिङ्गम्	- षष्ठी	बहुवचनम्
पिता	पितृ	पुँल्लिङ्गम्	- प्रथमा	एकवचनम्
शिक्षायै	शिक्षा	स्त्रीलिङ्गम्	- चतुर्थी	एकवचनम्
कन्याः	कन्या	स्त्रीलिङ्गम्	- प्रथमा द्वि	बहुवचनम्
नारीणाम्	नारी	स्त्रीलिङ्गम्	- षष्ठी	बहुवचनम्
मनोरमया	मनोरमा	स्त्रीलिङ्गम्	- तृतीया	एकवचनम्

Scanned with CamScanner

पाठ - 5

प्र०5. अधोलिखितानां धातूनां लकारं पुरुषं वचनञ्च लिखत -

[धातुः - लकारः - पुरुषः - वचनम्]

यथा - आसीत् असू - लङ् - प्रथमपुरुष - एकवचनम्

कुर्वन्ति कृ - लट् - प्रथमपुरुष बहुवचनम

आगच्छत् आ+गम् - लङ् - ,, एकवचनम

निवसन्ति नि+वस् - लट् - ,, बहुवचनम

गमिष्यति गम् - लृट् - ,, एकवचनम्

अकरोत् कृ - लङ् - प्रथमपुरुष एकवचनम्

प्र०6. अधोलिखितानि वाक्यानि घटनाक्रमानुसारं लिखत -

क) रमाबाई - महोदयायाः विपिनबिहारीदासेन सह विवाहः अभवत् ।

ख) 1858 तमे ख्रिष्टाब्दे रमाबाई जन्म अलभत ।

ग) सा उच्चशिक्षार्थम् इंग्लैण्ड देशं गतवती ।

घ) 1922 तमे ख्रिष्टाब्दे रमाबाई - महोदयायाः निधनम अभवत् ।

ङ) सा मुम्बईनगरे शारदा - सदनम अस्थापयत् ।

च) सा स्वमातुः संस्कृतशिक्षां प्राप्तवती ।

उ०- ख) 1858 तमे ख्रिष्टाब्दे रमाबाई जन्म अलभत ।

च) सा स्वमातुः संस्कृतशिक्षां प्राप्तवती ।

क) रमाबाई - महोदयायाः विपिनबिहारीदासेन सह विवाहः अभवत्

ग) सा उच्चशिक्षार्थम इंग्लैण्ड देशं गतवती ।

ङ) सा मुम्बईनगरे शारदा - सदनम् अस्थापयत् ।

घ) 1922 तमे ख्रिष्टाब्दे रमाबाई - महोदयायाः निधनम् अभवत् ।

Scanned with CamScanner

वर्ग-7

षष्ठः पाठः
सदाचारः [सदाचार]

श्लोक- आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान् रिपुः।
नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वा यं नावसीदति ॥1॥

अन्वय:- आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महानरिपुः (अस्ति)। उद्यम समो बन्धुः नास्ति, यं कृत्वा (मनुष्यः) नावसीदति।

शब्दार्थ:- आलस्यम् = आलस्य। मनुष्याणाम = मनुष्यों का। शरीरस्थः = शरीर में स्थित। रिपुः = शत्रु/दुश्मन। उद्यमः = परिश्रम। नास्ति = नहीं है। समः = समान। कृत्वा = करके। अवसीदति = दुःखी होता है।

अर्थ:- आलस्य मनुष्यों के शरीर में स्थित सबसे बड़ा शत्रु है। परिश्रम के समान मनुष्य का कोई मित्र नहीं है, जिसे (परिश्रम को) करके मनुष्य कभी दुखी नहीं होता है।

श्लोक- श्व कार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चापराह्णिकम्।
नहि प्रतीक्षते मृत्युः कृतमस्य न वा कृतम् ॥

अन्वय- श्वः कार्यम् अद्य कुर्वीत आपराह्णिकम् च पूर्वाह्णे (कुर्वीत)। मृत्युः न हि प्रतीक्षते, अस्य कृतं न वा कृतम्।

शब्दार्थ- श्वः = आने वाला कल। कार्यमद्य (कार्यम+अद्य) = कार्य को + आज। कुर्वीत = करना चाहिए। पूर्वाह्णे = दोपहर से पहले। आपराह्णिकम् = दोपहर के बाद वाले को। प्रतीक्षते = प्रतीक्षा करता/करती है। कृतमस्य (कृतम+अस्य) = किया हुआ + इसका। वा = या।

अर्थ- मनुष्य को कल का कार्य आज कर लेना चाहिए और दोपहर बाद का कार्य दोपहर से पहले ही कर लेना चाहिए क्योंकि मृत्यु इस बात की प्रतीक्षा नहीं करती कि इसका यह कार्य हुआ है या नहीं।

Scanned with CamScanner

पाठ - 6

श्लोक - सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् न ब्रूयात् सत्यमप्रियम् ।
प्रियं च नानृतं ब्रूयात् एष धर्मः सनातनः ॥3॥

शब्दार्थ - सत्यं = सच । ब्रूयात् = बोलना चाहिए । न = नहीं ।
सत्यमप्रियम् = अच्छा न लगने वाला सच / अप्रिय / कड़वा सच ।
अनृतं = झूठ । धर्मः = धर्म / कल्याण । सनातनः = जो सदा चला आ रहा हो ।

अन्वयः - सत्यं ब्रूयात्, प्रियं ब्रूयात्, अप्रियं सत्यं न ब्रूयात् । प्रियं च अनृतं न ब्रूयात् । एष धर्मः सनातनः ।

अर्थ - सत्य बोलना चाहिए, प्रिय बोलना चाहिए । लेकिन अप्रिय सत्य नहीं बोलना चाहिए और प्रिय लगने वाला असत्य भी नहीं बोलना चाहिए । यही सनातन धर्म है ।

श्लोक - सर्वदा व्यवहारे स्यात् औदार्यं सत्यता तथा ।
ऋजुता मृदुता चापि कौटिल्यं न कदाचन ॥4॥

शब्दार्थ - सर्वदा = हमेशा । व्यवहारे = व्यवहार में । औदार्यम् = उदारता । सत्यता = सच्चाई । स्यात् = हो । ऋजुता = सरलता । मृदुता = कोमलता । कौटिल्यम् = कुटिलता । न कदाचन = कभी नहीं ।

अन्वयः - व्यवहारे सर्वदा औदार्यं, सत्यता तथा ऋजुता मृदुता च अपि स्यात् । (व्यवहारे) कौटिल्यं कदाचन न (स्यात्) ।

अर्थ - मनुष्य के व्यवहार में हमेशा उदारता, सच्चाई तथा उसी प्रकार सरलता व कोमलता होनी चाहिए । लेकिन कभी भी हमारे व्यवहार में कुटिलता नहीं होनी चाहिए ।

श्लोक - श्रेष्ठं जनं गुरुं चापि मातरं पितरं तथा ।
मनसा कर्मणा वाचा सेवेत सततं सदा ॥5॥

Scanned with CamScanner

पाठ - 6

शब्दार्थ - श्रेष्ठं जनम् = श्रेष्ठ व्यक्ति को। गुरुम् = गुरु को।
मातरं-पितरं = माता-पिता को। मनसा = मन से। वाचा = वाणी से। कर्मणा = कर्म से/कार्य से। सततं = सदा/निरन्तर। सेवेत = सेवा करनी चाहिए।

अन्वयः ⇒ सदा गुरुं, मातरं पितरं तथा श्रेष्ठं जनम् अपि मनसा, वाचा कर्मणा च सततं सेवेत।

अर्थ ⇒ हमेशा अपने गुरु, माता-पिता तथा सज्जन व्यक्ति की मन, वचन और कर्म से निरन्तर सेवा करनी चाहिए।

श्लोकः - मित्रेण कलहं कृत्वा न कदापि सुखी जनः।
इति ज्ञात्वा प्रयासेन तदेव परिवर्जयेत् ॥6॥

शब्दार्थ - मित्रेण = मित्र से। कलहम् = झगड़ा। कृत्वा = करके। कदापि = कभी भी। ज्ञात्वा = जानकर।
प्रयासेन = प्रयास के द्वारा। परिवर्जयेत् = बचना/छोड़ना चाहिए।

अन्वयः - मित्रेण (सह) कलहं कृत्वा जनः कदापि सुखी न (भवति)। इति ज्ञात्वा प्रयासेन तदेव परिवर्जयेत्।

अर्थ ⇒ मित्र से झगड़ा करके कोई भी व्यक्ति सुखी नहीं होता। अतः यह बात जानकर/सोचकर उससे (झगड़े से) प्रयत्नपूर्वक बचना चाहिए।

[अभ्यासः]

प्र० 1. सर्वान् श्लोकान् सस्वरं गायत।
उ० सभी श्लोकों को अपने स्वर विद्यार्थी स्वयं गायें —

प्र० 2. उपयुक्त कथनानां समक्षम् 'आम्' अनुपयुक्तकथनानां समक्षं 'न' इति लिखत -

क) प्रातः काले ईश्वरं स्मरेत्।	आम्
ख) अनृतं ब्रूयात्।	न

Scanned with CamScanner

2. ग) मनसा श्रेष्ठजनं सेवेत । | आम् |
घ) मित्रेण कलहं कृत्वा जनः सुखी भवति । | न |
ङ) स्वः कार्यम् अद्य कुर्वीत । | आम् |

प्र०3. एकपदेन उत्तरत -
क) कः न प्रतीक्षते ? उ०- मृत्युः ।
ख) सत्यता कदा व्यवहारे स्यात् ? उ०- सर्वदा ।
ग) किं ब्रूयात् ? उ०- सत्यम् ।
घ) केन सह कलहं कृत्वा नरः सुखी न भवेत् ? उ०- मित्रेण ।
ङ) कः महारिपुः अस्माकं शरीरे तिष्ठति ? उ०- आलस्यम् ।

प्र०4. रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत -
क) मृत्युः न प्रतीक्षते । उ०- कः न प्रतीक्षते ?
ख) कलहं कृत्वा नरः दुःखी भवति । उ०- किं कृत्वा नरः दुःखी भवति ?
ग) पितरं कर्मणा सेवेत । उ०- कं कर्मणा सेवेत ?
घ) व्यवहारे मृदुता श्रेयसी । उ०- व्यवहारे का श्रेयसी ?
ङ) सर्वदा व्यवहारे ऋजुता विधेया ।
उ०- कदा व्यवहारे ऋजुता विधेया ?

प्र०5. प्रश्नमध्ये त्रीणि क्रियापदानि सन्ति । तानि प्रयुज्य सार्थक-वाक्यानि रचयत -

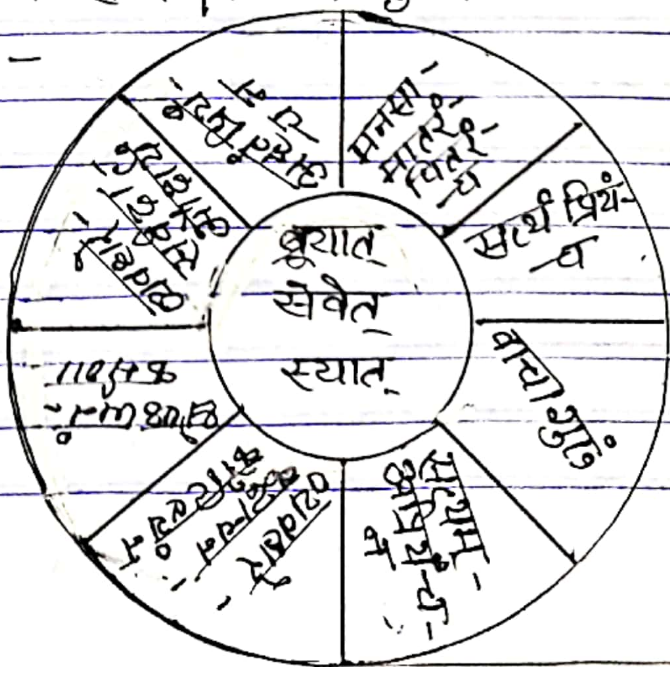

क) सत्यं प्रियं च ब्रूयात् ।
ख) वाचा गुरुं सेवेत ।
ग) सत्यम् अप्रियं च न ब्रूयात् ।
घ) व्यवहारे कदाचन कौटिल्यं न स्यात् ।
ङ) श्रेष्ठजनं कर्मणा सेवेत ।
च) व्यवहारे सदा औदार्यं स्यात् ।

Scanned with CamScanner

प्र5> ङ> अनृतं प्रियं च न ब्रूयात् ।
च> मनसा पितरं मातरं च सेवेत ।

प्र0 6. मञ्जूषातः अव्ययपदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत -

तथा	न	कदाचन	सदा	च	अपि

क> भक्तः सदा ईश्वरं स्मरति ।
ख> असत्यं न वक्तव्यम् ।
ग> प्रियं तथा सत्यं वदेत् ।
घ> लता मेधा च विद्यालयं गच्छतः ।
ङ> अपि कुशली भवान् ?
च> महात्मागान्धी कदाचन अहिंसां न अत्यजत् ।

प्र0 7. चित्रं दृष्ट्वा मञ्जूषातः पदानि च प्रयुज्य वाक्यानि रचयत

लिखति	कक्षायाम्	श्यामपट्टे	लिखन्ति	सः	पुस्तिकायाम्
शिक्षकः	छात्राः	उत्तराणि	प्रश्नम्	ते	

क. शिक्षकः श्यामपट्टे लिखति ।
ख. सः श्यामपट्टे प्रश्नं लिखति ।
ग. छात्राः कक्षायां पठन्ति ।
घ. ते पुस्तिकायाम् उत्तराणि लिखन्ति ।

Scanned with CamScanner

सप्तम: पाठ: सङ्कल्प: सिद्धिदायक:

(संकल्प सिद्धिदायक होता है)

शब्दार्थ – पतिरूपेण = पति के रूप में | अवाञ्छत् = चाहती थी |
एतदर्थं = इसके लिए | तपस्याम् = भक्ति करना | ऐच्छत् =
इच्छा की | मनोरथं = अभिलाषा | मात्रे = माता को | न्यवेदयत् =
बताया | चिन्ताकुला = चिन्ता से परेशान | मनीषिता: = इच्छित |
तादृश: = वैसा | तपसा = भक्ति से | प्राप्स्यामि = प्राप्त करूँगी |
चरिष्यामि = करूँगी | संङ्कल्प: = प्रतिज्ञा / दृढ़ निश्चय |
जीवनाभिलाष: = जीवन की चाह | आकुलितम् = बेचैन / आतुर |
सिद्धिं = सफलता को | तवैव = तुम्हारी, आपकी | अद्यैव = आज ही |
सार्कं = साथ | निष्क्रामति = निकल जाती है |

मनसा वचसा कर्मणा च = मन, वचन और कर्म से |
तपति स्म = तपस्या करती | स्थण्डिले = नंगी भूमि पर | शिलायाम् =
चट्टान पर | स्वपिति स्म = सोती थी | तप: प्रभावात् = तप के
प्रभाव से | हिंस्रपशवोऽपि = हिंसक पशु भी | सखाय: = मित्र |
पञ्चाग्निव्रतम् = पांच दिशाओं से आग सहते हुए तपस्या |
पुनरपि = परन्तु फिर भी | अयि = अरे | मनस्वी = स्थिर, चित
वाला व्यक्ति | अगति: = गतिहीनता | अधीतवती = पढ़ चुकी |
सम्पादितवती = सम्पन्न किया | जगति = संसार में | प्रथिता =
प्रसिद्ध हो गई | आतुरहृदये = हे व्याकुल हृदय वाली |

नेपथ्ये = पर्दे के पीछे से | आश्रमवटु: = आश्रम का
ब्रह्मचारी | ससम्भ्रमम् = हड़बड़ाहट के साथ | आगतोऽस्ति = आया है |
झटिति = शीघ्र | जल्दी से | सहसैव = अचानक ही | प्राविशत् =
प्रवेश किया | क्रियार्थं = तप के लिए | पूजोपकरणं = पूजा की
सामग्री | सुलभम् = आसानी से प्राप्त | आद्यम् = प्रथम / आधारभूत |
धर्मसाधनम् = धर्म का साधन | तूष्णीं = चुप-चाप |
आकुलीभूय = परेशान होकर | उपहसति = उपहास करता है |

Scanned with CamScanner

पाठ -7

शब्दार्थ - अन्यथा = अन्य प्रकार से | श्मशाने = श्मशान में | अङ्गरागः = शरीर पर लेप | परिजनाः = मित्रगण | भूतगणाः = भूतों की टोली |

क्रुद्धा = क्रोधित | वाचाल = बड़बोला / बातूनी | अपसर = दूर हट | यथार्थं = वास्तविक | पापभाग = पापी | द्रुतगत्या = तेज गति से | पृष्ठतः = पीछे से | परित्यज्य = त्यागकर / छोड़कर | लज्जया = शर्म से | कम्पते = काँपती है | प्रीतोऽस्मि = मैं प्रसन्न हूँ | सङ्कल्पेन = संकल्प से | अद्यप्रभृति = आज से | तपोभिः = भक्ति से | क्रीतदासः = खरीदा हुआ दास | विनतानना = नीचे की ओर मुँह करके | विहसति = मुस्कराती है |

[अभ्यासः]

प्र01. उच्चारणं कुरुत —

उ0. स्वयं छात्र उच्चारण करे

प्र02. उदाहरणम् अनुसृत्य रिक्तस्थानानि पूरयत —

(क)

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
यथा – वसति स्म	वसतः स्म	वसन्ति स्म
पूजयति स्म	पूजयतः स्म	पूजयन्ति स्म
रक्षति स्म	रक्षतः स्म	रक्षन्ति स्म
चरति स्म	चरतः स्म	चरन्ति स्म
करोति स्म	कुरुतः स्म	कुर्वन्ति स्म

(ख)

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
यथा- प्रथमपुरुषः	अकथयत्	अकथयताम्	अकथयन्
प्रथमपुरुषः	अपूजयत्	अपूजयताम्	अपूजयन्
प्रथमपुरुषः	अरक्षत्	अरक्षताम्	अरक्षन्

Scanned with CamScanner

पाठ - 7

(ग) पुरुषः एकवचनम् द्विवचनम - बहुवचनम्
यथा- मध्यमपुरुष - अवसः अवसातम् अवसात
मध्यमपुरुष - अपूजयः अपूजयातम् अपूजयात
मध्यमपुरुष - अचरः अचरतम अचरत
(घ) पुरुषः - एकवचनम् - द्विवचनम - बहुवचनम्
यथा- उत्तम पुरुष - अपठम् अपठाव अपठाम
उत्तमपुरुष - अलिखम् अलिखाव अलिखाम्
उत्तमपुरुष - अरचयम् अरचयाव अरचयाम

प्र०3. प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत -
क> तपःप्रभावात् के सखायः जाताः ? उ० - हिंस्रपशवः ।
ख> पार्वती तपस्यार्थं कुत्र अगच्छत् ? उ० - गौरीशिखरम ।
ग> कः श्मशाने वसति ? उ० - शिवः ।
घ> शिवनिन्दां श्रुत्वा का क्रुद्धा जाता ? उ० - पार्वती ।
ङ> बटुरूपेण तपोवनं कः प्राविशत् ? उ० - शिवः ।

प्र०4. कः/का , कं/कां प्रति कथयति ।

	कः/का	-	कम/काम
यथा - वत्से ! तपः कठिनं भवति ? उ० -	माता	-	पार्वतीम्
क> अहं तपः एव चरिष्यामि ।	पार्वती	-	मेनाम
ख> मनस्वी कदापि धैर्यं न परित्यजति ।	पार्वती	-	विजयाम्
ग> अपर्णा इति नाम्ना खं प्रथिता ।	विजया	-	पार्वतीम्
घ> पार्वती ! प्रीतोऽस्मि तव सङ्कल्पेन ।	शिवः	-	पार्वतीम्
ङ> शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम ।	बटुरूपेणशिवः	-	पार्वतीम्
च> अहं तव क्रीतदासोऽस्मि ।	शिवः	-	पार्वतीम्

प्र०5. प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत -

Scanned with CamScanner

प्र० 5.

क) पार्वती क्रुद्धा सती किम् अवदत् ?

उ० पार्वती क्रुद्धा सती अवदत् - "अरे वाचाल! अपसर! जगति न कोऽपि शिवस्य यथार्थं स्वरूपं जानाति। यथा त्वमसि तथैव वदसि।"

ख) कः पापभाग् भवति ?

उ० - यः निन्दां करोति सः तु पापभाग् भवति एव, यः शृणोति सोऽपि पापभाग् भवति।

ग) पार्वती किं कर्तुम् ऐच्छत् ?

उ० - पार्वती तपः कर्तुम् ऐच्छत्।

घ) पार्वती कया सार्धं गौरीशिखरं गच्छति ?

उ०. पार्वती विजया सार्धं गौरीशिखरं गच्छति।

प्र०6. मञ्जूषातः पदानि चित्वा समानार्थकानि पदानि लिखत -

माता	मौनम्	प्रस्तरे	जन्तवः	नयनानि

शिलायां	प्रस्तरे
पशव	जन्तव
अम्बा	माता
नेत्राणि	नयनानि
तूष्णीम्	मौनम्

7. उदाहरणानुसारं पदरचनां कुरुत -

यथा - वसति स्म	= अवसत्	यथा - अलिखत्	= लिखति स्म।
क) पश्यति स्म	= अपश्यत्	क) अकथयत्	= कथयति स्म।
ख) तपति स्म	= अतपत्	ख) अनयत्	= नयति स्म।
ग) चिन्तयति स्म	= अचिन्तयत्	ग) अपठत्	= पठति स्म।
घ) वदति स्म	= अवदत्	घ) अधावत्	= धावति स्म।
ङ) गच्छति स्म	= अगच्छत्	ङ) अहसत्	= हसति स्म।

Scanned with CamScanner

अष्टम: पाठ:
त्रिवर्णः ध्वजः [तिरंगा झण्डा]

शब्दार्थ — केन्चन = कुछ (पु०) | कान्चन = कुछ (स्त्री) | ध्वजारोहण-समारोहे = झण्डा फहराने के समारोह में | सोत्साहं = उत्साहसहित | परस्परं = आपस में | संलपन्ति = बातें करते हैं | सांस्कृतिककार्यक्रमान् = सांस्कृतिक कार्यक्रम | प्रस्तोष्यन्ति = पस्तुत करेंगे | मोदकानि = लड्डू | मिलिष्यन्ति = मिलेंगे |

कीदृशः = कैसा दिखता है | त्रिवर्णः = तिरंगा | कथम् = कैसे | वर्णाः = रंग | केशरवर्णः = केसरी रंग | श्वेतः = सफेद | हरितः = हरा |

सूचयन्ति = सूचित करते हैं | शृणु = सुनो | शौर्यस्य = वीरता का | सत्यस्य = सत्य का | समृद्धेः = संपन्नता का | सूचकाः = सूचक / प्रतीक |

त्यागस्य = त्याग का | सात्विकतायाः = सात्विकता का | शुचितायाः = पवित्रता का | द्योतकः = सूचक | वसुन्धरायाः = पृथ्वी की | सुषमायाः = सुन्दरता का | उर्वरतायाश्च = और उर्वरता का | नीलवर्णं = नीले रंग का | चक्रं = पाहिया | कथ्यते = कहते हैं | प्रगतेः = प्रगति का / उन्नति का | प्रवर्तकम् = चलाने वाला | स्तम्भः = खंभा |

अस्मिन् चक्रे = इस पाहिए में | चतुर्विंशतिः = चौबीस | अराः = तीलियाँ | समग्रतया = पूर्णरूप से | स्वीकरणं = स्वीकृति | स्वाधीनतयाः = स्वतन्त्रता का | राष्ट्रगौरवस्य = राष्ट्र के गौरव | उत्तोलनं = फहराकर | समारोहपूर्वकम् = समारोह के साथ | पश्यतु = विजयी हो |

[अभ्यासः]

प्र01. शुद्धकथनस्य समक्षम् 'आम्' अशुद्धकथनस्य समक्षं 'न' इति लिखत —

Scanned with CamScanner

1\. क> अस्माकं राष्ट्रस्य ध्वजे त्रय: वर्णा: सन्ति। | आम्
ख> ध्वजे हरितवर्ण: शान्ते: प्रतीक: अस्ति | न
ग> ध्वजे केशरवर्ण: शक्त्या: सूचक: अस्ति | आम्
घ> चक्रे त्रिंशत् अरा: सन्ति | न
ङ> चक्रं प्रगते: द्योतकम् | आम्

2\. अधोलिखितेषु पदेषु प्रयुक्तां विभक्तिं वचनं च लिखत —

पदानि	विभक्ति:	वचनम्
यथा - त्रयाणाम्	= षष्ठी	= बहुवचनम्
समृद्धे:	= षष्ठी	= एकवचनम्
वर्णानाम्	= षष्ठी	= बहुवचनम्
उत्साहस्य	= षष्ठी	- एकवचनम्
नागरिकै:	= तृतीया	- बहुवचनम्
सात्त्विकताया:	= षष्ठी	- एकवचनम्
प्राणानाम्	= षष्ठी	- बहुवचनम्
सभायाम्	= सप्तमी	- एकवचन

प्र०3. एकपदेन उत्तरत —
क> अस्माकं ध्वजे कति वर्णा: सन्ति ? उ० - त्रय:
ख> त्रिवर्णे ध्वजे शक्त्या: सूचक: क: वर्ण: ? उ० - केशरवर्ण:
ग> अशोकचक्रं कस्य द्योतकम् अस्ति ? उ० - प्रगते:
घ> त्रिवर्ण: ध्वज: कस्य प्रतीक: ? उ० - राष्ट्रगौरवस्य

प्र०4. एकवाक्येन उत्तरत —
क> अस्माकं ध्वजस्य श्वेतवर्ण: कस्य सूचक: अस्ति ?
उ० अस्माकं ध्वजस्य श्वेतवर्ण: सत्यस्य सात्त्विकताया: शुचिताया: च सूचक: अस्ति।
ख> अशोकस्तम्भ: कुत्र अस्ति ?
उ० अशोकस्तम्भ: सारनाथे अस्ति।

Scanned with CamScanner

4.
ग) त्रिवर्णध्वजस्य उत्तोलनं कदा भवति ?
उ. त्रिवर्णध्वजस्य उत्तोलनं स्वतन्त्रतादिवसे गणतन्त्रदिवसे च भवति।
घ) अशोकचक्रे कति अराः सन्ति ?
उ. अशोकचक्रे चतुर्विंशतिः अराः सन्ति।
प्र0 5. अधोलिखितवाक्येषु रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत -
क) अस्माकं त्रिवर्णध्वजः विश्वविजयी भवेत्।
उ. अस्माकं कः विश्वविजयी भवेत् ?
ख) स्वधर्मात् प्रमादं वयं न कुर्याम।
उ. स्वधर्मात् किं वयं न कुर्याम ?
ग) एतत् सर्वम् अस्माकं नेतॄणां सद्बुद्धेः सत्फलम्।
उ. एतत् सर्वम् अस्माकं नेतॄणां कस्याः सत्फलम् ?
घ) शत्रूणां समक्षं विजयः सुनिश्चितः भवेत्
उ. केषाम् समक्षं विजयः सुनिश्चितः भवेत् ?
प्र0-6 उदाहरणानुसारं समुचितैः पदैः रिक्तस्थानानि पूरयत -

	शब्दः	विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
यथा-	पट्टिका	षष्ठी	पट्टिकायाः	पट्टिकयोः	पट्टिकानाम्
	अग्निशिखा	सप्तमी	अग्निशिखायाम्	अग्निशिखयोः	अग्निशिखासु
	सभा	चतुर्थी	सभायै	सभाभ्याम्	सभाभ्यः
	अहिंसा	द्वितीया	अहिंसाम्	अहिंसे	अहिंसाः
	सफलता	पञ्चमी	सफलतायाः	सफलताभ्याम्	सफलताभ्यः
	सूचिका	तृतीया	सूचिकया	सूचिकाभ्याम्	सूचिकाभिः

प्र0 7 समुचितमेलनं कृत्वा लिखत -

क	ख
केशरवर्णः	प्रगतेः न्यायस्य च प्रवर्तकम्।
हरितवर्णः	22 जुलाई 1947 तमे वर्षे जातम्।
अशोकचक्रम्	शौर्यस्य त्यागस्य च सूचकः।

Scanned with CamScanner

पाठ - ८

प्र० 7.

क	ख
त्रिवर्णः ध्वजः	- सुषमायाः उर्वरतायाः च सूचकः।

त्रिवर्णध्वजस्य स्वीकरणं स्वाधीनतायाः राष्ट्रगौरवस्य च प्रतीकः।

उ० (क) (ख)

क	ख
केशरवर्णः	— शौर्यस्य त्यागस्य च सूचकः।
हरित वर्णः	— सुषमायाः उर्वरतायाः च सूचकः।
अशोक चक्रम्	— प्रगतेः न्यायस्य च प्रवर्तकम्।
त्रिवर्णः ध्वजः	— स्वाधीनतायाः राष्ट्रगौरवस्य च प्रतीकः।
त्रिवर्णध्वजस्य स्वीकरणं	— 22 जुलाई 1947 तमे वर्षे जातम्।

नवमः पाठः

अहमपि विद्यालयं गमिष्यामि [मैं भी विद्यालय जाऊँगा/जाऊँगी]

प्रतिवेशिनी = पड़ोसन को। मम = मेरा। मातुलगृहे — मामा के घर। प्रस्थितः — चला गया है। काञ्चिद् अन्याम् — किसी दूसरी को। कार्यार्थं - काम के लिए। जानासि - जानती हो। प्रेषय — भिजवा दो। प्रति - की तरफ। तर्हि - तो। सहायिका - सेविका। तया सह — उसके साथ। स्वसुतायाः - अपनी पुत्री के। वार्ता - बातचीत। आम - हाँ। एव - ही। अग्रिमदिने - अगले दिन। षड्वादने एव - 6: बजने पर ही। मालिन्याः - मालिनी के। आगन्तारं - आने वाले की। गिरिजायाः - गिरिजा की। गृहघण्टिका = घर की घण्टी। सेविकया दर्शनया सह — सेविका दर्शना के साथ। अष्टवर्षदेशीया = आठ वर्ष की। सूचयति - सूचना देती है। उद्घाटयति = खोलती है। महोदये - महोदया। भवती आप (स्त्री)। सुतायै - पुत्री के लिए। कार्यार्थम् - कार्य के विषय में। अवसरं - अवसर। प्रदाय - प्रदान कर। अवसरं - अवसर।

प्रच्छतिस्म - पूछ रही थी। अनुगृह्णन्तु - अनुगृहीत कीजिये।
एषा - यह (स्त्री०)। अल्पवयस्का = कम आयु की। अयं - यह।
अस्या - इसके। अध्ययनस्य - पढ़ने का। कालः - समय।
क्रीडनस्य - खेलने का। प्रतीयते - लगता है।
एकस्य गृहस्य - एक घर का। विदेशं - विदेश को।
सम्पूर्णं कार्यं - सारा काम। कार्याभावे - काम के अभाव में।
येन - जिससे। अस्मद् सदृशानां - हम जैसों का।
एतस्यै - इसके लिए। भवत् सदृशानां - आप जैसों का
गृहसञ्चालनाय - घर चलाने के लिए। धनस्य व्यवस्था -
धन की व्यवस्था। अन्वेषयामिस्म - खोज रही थी।
भवेत - हो जाये। प्रस्थितः - चला गया है। प्रचलेत
- चल जाये। अनुचितम - अनुचित। सर्वेषां बालकानां -
सभी बालकों का। सर्वासां बालिकानां - सभी बालिकाओं का।
स्वोदर-पूर्तिः - अपना पेट भरना। व्यवस्थायै - व्यवस्था
के लिए। पञ्च-षड् गृहाणाम् - 5-6 घरों का। किञ्चिद् - कुछ।
भरण-पोषणम् - पालन पोषण। एतस्य - इसकी। कथं - कैसे।
सर्वस्मिन् दिने - पूरे दिन में। रुग्णः पतिः - बीमार पति।
परिवारस्य - परिवार का। अस्मिन - इस। महार्घता -
काले = महँगाई के समय में।
गणवेशम् - विद्यालय के कपड़े। आनेष्यामि - लाऊँगी।
अहो - अरे। भवत्या - आपका। सर्वकारेण - सरकार द्वारा।
मौलिक अधिकारस्य - मूल अधिकार की। चतुर्दश वर्ष पर्यन्तं =
14 वर्ष तक की आयु के। अज्ञानं - अज्ञान। नवोत्तर द्विसहस्र =
दो हजार नौ। शिक्षायाः - शिक्षा के। षड्वर्षेभ्यः आरभ्य =
6 वर्ष से लेकर। सर्वे बालाः - सभी बच्चे। समीपस्थं =
पास में स्थित। पुस्तक स्यूतं - पुस्तकों का थैला।

Scanned with CamScanner

मध्याह्न भोजनं - दोपहर का भोजन। सर्वकारीये विद्यालयम् = सरकारी विद्यालय में। पाठ्यन्ति = पढ़ते। छात्रवृत्तिं = छात्रवृत्ति। प्राप्स्यन्ति = प्राप्त करेंगे।
आश्चर्येण = आश्चर्य से। मालिनीं - मालिनी को।
वस्तुतः - वास्तव में। एवम् - ऐसा। एव - ही।
कृतार्थताम् - धन्यवाद। अनुगृहीता - अनुगृहीत।
अस्याः प्रवेशं - इसका प्रवेश। प्रकटयन्ति = प्रकट करती हुई। एतत् बोधनाय - यह जानकारी देने के लिए। समीपस्थे = पास-वाले। कारयिष्यामी - करवा दूँगी।

अभ्यासः

प्र०1. उच्चारणं कुरुत :-
उ०. स्वयं उच्चारण करें -

प्र०2. एकपदेन उत्तराणि लिखत -
क) गिरिजायाः गृहसेविकायाः नाम किमासीत्?
उ०- दर्शना।
ख) दर्शनायाः पुत्री कति वर्षीया आसीत्?
उ०. अष्टवर्ष देशीया।
ग) अद्यत्वे शिक्षा अस्माकं कीदृशः अधिकारः?
उ०. मौलिक-अधिकारः।
घ) दर्शनायाः पुत्री कथं नृत्यति?
उ०. करतलवादनं सहितं।

प्र०-3. पूर्णवाक्येन उत्तरत -
क) अष्टवर्षदेशीया दर्शनायाः पुत्री किं समर्थऽसीत्।
उ०. अष्टवर्षदेशीया दर्शनायाः पुत्री गृहस्य संपूर्ण कार्यं कर्तुं समर्थां आसीत्।

Scanned with CamScanner

पाठ - 9

ख> दर्शना कति गृहाणां कार्यं करोति स्म ?
उ०. दर्शना पञ्च - षड् गृहाणां कार्यं करोति स्म ।
ग> मालिनी स्वप्रतिवेशिनीं प्रति किं कथयति ।
उ० मालिनी स्वप्रतिवेशिनीं कामू अपि महिलां कार्यं
अर्थं प्रेषयितुं कथयति ।
घ> अद्यत्वे छात्राः विद्यालये किं किं निःशुल्कं प्राप्नुवन्ति ?
उ०. अद्यत्वे छात्राः विद्यालये निःशुल्कं शिक्षां, गणवेषं,
पुस्तकानि, पुस्तकस्यूतं, पादत्राणं, मध्याह्न भोजनं,
छात्रवृत्तिम् , इत्यादिकं प्राप्नुवन्ति ।

प्र०4. रेखांकितपदमाधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत -
क> मालिनी द्वारमुद्घाटयति ?
उ०. प्र० - का द्वारम् उद्घाटयति ?
ख> शिक्षा सर्वेषां बालानां मौलिकः अधिकारः ।
उ०.प्र० शिक्षा केषां मौलिकः अधिकारः ?
ग> दर्शना आश्चर्येण मालिनीं पश्यति ।
उ० प्र० दर्शना आश्चर्येण कां पश्यति ?
घ> दर्शना तस्याः पुत्री च मिलित्वा परिवारस्य
भरणपोषणं कुरुतः स्म ।
उ०.प्र० दर्शना तस्याः पुत्री च मिलित्वा कस्य
भरणपोषणं कुरुतः स्म ?
प्र०.5. सन्धि विच्छेदं पूरयत -
क> ग्रामंप्रति - ग्रामम् + प्रति । [व्यंजन सन्धि]
ख> कार्यार्थम् - कार्यम् + अर्थम् । [दीर्घ स्वर सन्धि] (अ+अ=आ)
ग> करिष्यत्येषा - करिष्यति + एषा । [यण् स्वर सन्धि] (इ को य् आदेश, ए पर रहते)
घ> स्वोदरपूर्तिः - स्व + उदरपूर्तिः । [गुण स्वर सन्धि] (अ+उ = ओ)
ङ> अप्येवम् - अपि + एवम् । [यण् स्वर सन्धि]

Scanned with CamScanner

प्र० 6. (अ) समानार्थकपदानि मेलयत -

		उत्तर -
आश्चर्येण	पठनस्य	आश्चर्येण - विस्मयेन [आश्चर्य से]
उल्लासेन	समयः	उल्लासेन - प्रसन्नतया [प्रसन्नता से]
परिवारस्य	प्रसन्नतया	परिवारस्य - कुटुम्बस्य [परिवार का]
अध्ययनस्य	विस्मयेन	अध्ययनस्य - पठनस्य [अध्ययन का]
कालः	कुटुम्बस्य	कालः - समयः [समय]

प्र० 6 [आ] विलोमपदानि मेलयत -

		उत्तर -
क्रेतुम् -	दूरस्थम्	क्रेतुम् - विक्रेतुम् ।
श्वः -	कथयति	श्वः - ह्यः ।
ग्रामम् -	विक्रेतुम्	ग्रामम् - नगरम् ।
समीपस्थम् -	ह्यः	समीपस्थम् - दूरस्थम् ।
पृच्छति -	नगरम्	पृच्छति - कथयति ।

प्र० 7. विशेषणपदैः सह विशेष्यपदानि योजयत -

		उत्तर -
सर्वेषाम्	बालिकानाम्	सर्वेषाम् - बालकानाम् ।
मौलिकः	विद्यालयम्	मौलिकः - अधिकारः ।
एषा	बालकानाम्	एषा - अल्पवयस्का ।
सर्वकारीयम्	अधिकारः	सर्वकारीयम् - विद्यालयम् ।
समीपस्थे	गणवेषम्	समीपस्थे - विद्यालये ।
सर्वासाम्	अल्पवयस्का	सर्वासाम् - बालिकानाम् ।
निःशुल्कम्	विद्यालये	निःशुल्कम् - गणवेषम् ।

Scanned with CamScanner

दशमः पाठः
विश्वबन्धुत्वम् [विश्वबन्धुता]

उत्सवे = हर्ष के अवसर पर। व्यसने - व्यक्तिगत संकट पर। दुर्भिक्षे = अकाल पड़ने पर। राष्ट्रविप्लवे - राष्ट्रीय संकट पर। दैनन्दिनव्यवहारे = प्रतिदिन के व्यवहार में। एतादृशः - इस प्रकार का। भावः - विचार। विश्वबन्धुत्वं - विश्व के प्रति भाईचारा। सम्भवति हो सकता है।

अधुना - वर्तमान समय में। निखिले = सम्पूर्ण में। कलहस्य = झगड़े/विवाद का। अशान्तेः - अशान्ति का। वातावरणं = माहौल। मानवाः - मनुष्य। परस्परं - आपस में। विश्वसन्ति - विश्वास करते हैं। परस्य - दूसरे के। स्वकीयं - अपना। समर्थाः - शक्तिशाली। उपेक्षाभावं - अनादर की भावना। प्रदर्शयन्ति - दिखाते हैं। प्रभुत्वं - अधिकार। स्थापयन्ति = स्थापित करते हैं। विद्वेषस्य = शत्रुता का। हिंसायाः - हिंसा का। विकासः - उन्नति। अवरुद्धः = बाधित।

महती = महान/बड़ी। यत् - कि। अपरेण - दूसरे के साथ। निर्मलेन - साफ से। विकसिताविकसित - विकसित और अविकसित। स्वस्था - स्वस्थ। स्पर्धा - प्रतियोगिता। ज्ञानविज्ञानयोः - ज्ञान और विज्ञान के। मैत्रीभावना - मित्रता की भावना से। सहयोगेन = सहयोग से। समृद्धिं - सम्पन्नता को। प्राप्तुं - प्राप्त करने में।

ध्यातव्यं - ध्यान देना चाहिए। सर्वत्र - सब जगह। समानरूपेण - समान रूप से। प्रसरति - फैलता है। ज्ञायते = जाना जाता है। समत्वेन - समानता की भावना से। तस्मात् - अतः। अस्माभिः सर्वैः - हम सबको। वैरभावम् - शत्रुता भाव को। अपहाय - छोड़कर। स्थापनीयम् - स्थापित करना चाहिए।

कल्याणाय - कल्याण के लिए। एतादृशी - ऐसी। अयं = यह। निजः - अपना। परो - पराया। वेत्ति = या।

Scanned with CamScanner

पाठ - 10

शब्दार्थ

लघुचेतसाम् = संकीर्ण (क्षुद्र) मानसिकता वालों की।
उदारचरितानाम् - उदार हृदय वालों की। वसुधैव = धरती ही।
कुटुम्बकम् = परिवार।

अभ्यासः

प्र01 उच्चारणं कुरुत -
उ. उच्चारण स्वयं करें -

प्र02. मञ्जूषातः समानार्थकपदानि चित्वा लिखत :
[परस्य, दुःखम्, आत्मानम्, बाधितः, परिवारः, सम्पन्नम्, त्यक्त्वा, सम्पूर्णे]

स्वकीयम्	आत्मानम्
अवरुद्धः	बाधितः
कुटुम्बकम्	परिवारः
अन्यस्य	परस्य
अपहाय	त्यक्त्वा
समृद्धम्	सम्पन्नम्
कष्टम्	दुःखम्
निखिले	संपूर्णे

प्र03. रेखाङ्कितानि पदानि संशोध्य लिखत -

क) छात्राः क्रीडाक्षेत्रे कन्दुकात् क्रीडन्ति।
उ. कन्दुकेन

ख) ते बालिकाः मधुरं गायन्ति।
उ. ताः

ग) अहं पुस्तकालयेन पुस्तकानि आनयामि।
उ. पुस्तकालयात्

घ) त्वं किं नाम ? उ0 - तव

ङ) गुरुं नमः । उ0. गुरवे

प्र0 4. मञ्जूषातः विलोमपदानि चित्वा लिखत -

[अधुना मित्रतायाः लघुचेतसाम्, गृहीत्वा, दुःखिनः, दानवाः]

शत्रुतायाः	—	मित्रतायाः
पुरा	—	अधुना
मानवाः	—	दानवाः
उदारचरितानाम्	—	लघुचेतसाम्
सुखिनः	—	दुःखिन्
अपहाय	—	गृहीत्वा

प्र0 5. अधोलिखितपदानां लिङ्गं, विभक्तिं वचनञ्च लिखत -

पदानि	लिङ्गम्	विभक्तिः	वचनम्
बन्धुः -	पुँल्लिङ्गम्	प्रथमा	एकवचनम्
देशान् -	"	द्वितीया	बहुवचनम्
घृणायाः -	स्त्रीलिंगम्	षष्ठी	एकवचनम्
कुटुम्बकम् -	नपुंसकलिंगम्	प्रथमा	"
रक्षायाम् -	स्त्रीलिंगम्	सप्तमी	"
ज्ञानविज्ञानयोः -	नपुंसकलिंगम्	सप्तमी	द्विवचनम्

प्र0 6. कोष्ठकेषु दत्तेषु शब्देषु समुचितां विभक्तिं योजयित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत -

क) विद्यालयम् उभयतः वृक्षाः सन्ति । (विद्यालय)
कृष्णम् उभयतः गोपालिकाः । (कृष्ण)

ख) ग्रामं परितः गोचारणभूमिः । (ग्राम)
मन्दिरम् परितः भक्ताः । (मन्दिर)

ग) सूर्याय नमः । (सूर्य)
गुरवे नमः । (गुरु)

Scanned with CamScanner

घ) वृक्षस्य उपरि खगाः। (वृक्ष)
अश्वस्य उपरि सैनिकः। (अश्व)

प्र07. कोष्ठकात् समुचितं पदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत -
क) हरये नमः। (हरिं / हरये)
ख) ग्रामम् परितः कृषिक्षेत्राणि सन्ति। (ग्रामस्य / ग्रामम्)
ग) अम्बायै नमः। (अम्बायाः / अम्बायै)

घ) मञ्चस्य उपरि अभिनेता अभिनयं करोति। (मञ्चस्य / मञ्चम्)
ङ) पितरम् उभयतः पुत्रौ स्तः। (पितरम् / पितुः)

• पाठ में आये हुए सुभाषितानि का अर्थ -

अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम्।
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम्॥
अर्थ - यह अपना है अथवा पराया है, ऐसी सोच संकीर्ण मानसिकता वालों की होती है। उदार हृदय वालों के लिए तो (संपूर्ण) पृथ्वी ही परिवार होता है।

— : व्याकरण : —
शब्द रूप :- किम् (पुंल्लिंग+नपुं), वारि, मधु
धातु रूप :- वस्, स्था, पा (पिब्)
संख्यावाचक शब्द संस्कृत में 51 से 100 तक

Scanned with CamScanner